

ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА З НЕПОВНОЛІТНІМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

PSYCHOLOGICAL WORK WITH MINORS WHO HAVE COMMITTED A CRIME

Дослідження полягає в аналізі психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин. У роботі розглядаються причини вчинення правопорушень неповнолітніми, а також методи й техніки психологічної роботи з ними. Дослідження базується на аналізі наукових джерел і врахуванні власного практичного досвіду роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин. Результати дослідження показують, що психологічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, є важливим елементом профілактичної та реабілітаційної роботи. Така діяльність допомагає зрозуміти причини вчинення правопорушення, розвинути соціальні навички, забезпечує підтримку й допомогу в процесі соціальної адаптації неповнолітнього. Результати дослідження стануть у нагоді працівникам поліції, психологам, соціальним працівникам та іншим фахівцям, котрі займаються роботою з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом.

Метою роботи є теоретичне дослідження роботи психологів із неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом; аналіз наукових джерел і практичного досвіду роботи з неповнолітніми для визначення ефективних методів і технік психологічної роботи з ними; крім того, визначення ролі психолога в профілактиці рецидиву й реабілітації неповнолітніх, які вчинили злочин.

Дослідження на тему психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, базується на аналізі наукових джерел і практичного досвіду роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин. У процесі дослідження використовували методи аналізу й синтезу наукових джерел. Дослідження базується на теоретичних підходах до психологічної роботи з неповнолітніми, таких як теорія соціальної реабілітації, теорія соціальної адаптації, теорія розвитку соціальних та емоційних навичок.

Отже, методологія дослідження на тему «Психологічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом» базується на аналізі наукових джерел, методах аналізу й синтезу, власному практичному досвіді.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно спрямоване на вивчення ефективних методів і технік психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, з метою профілактики рецидиву й реабілітації цієї категорії осіб. Дослідження враховує сучасні теоретичні підходи до психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, і власний практичний досвід роботи із цієї категорією осіб. Результати дослідження можуть бути корисними для психологів-практиків, соціальних працівників та інших фахівців, котрі займаються роботою з неповнолітніми, які вчинили злочин. Крім того, дослідження враховує специфіку роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, і визначає ефективні методи й техніки, що сприяють їхній реабілітації та соціальній адаптації. Результати дослідження можуть бути використані для покращення роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, і змен-

шення кількості рецидивів серед цієї категорії осіб.

У сучасному суспільстві проблема злочинності серед неповнолітніх стає все більш актуальною. Психологічна робота з неповнолітніми, які вчинили злочин, має на меті виявлення причин злочинної поведінки, корекцію особистісних рис і розвиток соціально-адаптивних навичок. У статті розглядаються основні стратегії та підходи до психологічної роботи з такою категорією неповнолітніх.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що психологічна робота із цієї категорією осіб є важливим складником процесу їхньої реабілітації та соціальної адаптації. Дослідження показало, що ефективні методи й техніки психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, включають індивідуальні та групові підходи, роботу з емоційними й соціальними навичками, а також використання технік когнітивно-поведінкової терапії. Результати дослідження також виявили, що успішність роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, залежить від комплексного підходу до їхньої реабілітації та соціальної адаптації, який включає не тільки психологічну, а й соціальну та медичну допомогу.

Ключові слова: неповнолітній, родичі, законодавство, відповідальність, адаптація, результат.

The study consists in the analysis of psychological work with minors who have committed a crime. The work examines the reasons for committing offenses by minors, as well as the methods and techniques of psychological work with them. The research is based on the analysis of scientific sources and practical experience of working with minors who have committed a crime. The results of the study show that psychological work with minors who have committed a crime is an important element of relapse prevention and their rehabilitation. It helps to understand the reasons for committing a crime, to develop social and emotional skills, and provides support and assistance in the process of social adaptation. The results of the study can be useful for practicing psychologists, social workers and other professionals who work with juvenile delinquents.

The purpose of the work on the topic Psychological work with minors who have committed a crime is the analysis of scientific sources and practical experience of working with minors who have committed a crime in order to determine effective methods and techniques of psychological work with them. In addition, the goal is to determine the role of psychological work in the prevention of recidivism and rehabilitation of minors who have committed a crime, and to develop recommendations for improving the practice of working with them.

Research on the topic of psychological work with minors who have committed a crime is based on the analysis of scientific sources and practical experience of working with minors who have committed a crime. In the research process, methods of analysis and synthesis of scientific sources, comparison and generalization of the

УДК 159

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.41>

Макарова О.П.

к.психол.н., доцент, майор поліції, старший викладач кафедри педагогіки та психології Харківський національний університет внутрішніх справ

Зінченко Д.А.

старший лейтенант поліції, слухач магістратури навчальної групи № 201м факультету № 3 Харківський національний університет внутрішніх справ

Шевченко І.Ю.

майор поліції, заступник декана факультету № 3 Харківський національний університет внутрішніх справ

obtained data were used. A survey of psychologists and social workers who work with minors who have committed a crime was also conducted in order to determine effective methods and techniques of psychological work with them. The research is based on theoretical approaches to psychological work with minors who have committed a crime, such as the theory of social rehabilitation, the theory of social adaptation, and the theory of the development of social and emotional skills. Therefore, the research methodology on the topic "Psychological work with minors who have committed a crime" is based on the analysis of scientific sources and practical experience, as well as the use of methods of analysis and synthesis, comparison and generalization of the obtained data and questionnaires of specialists. The scientific novelty of the research is that it is aimed at studying effective methods and techniques of psychological work with minors who have committed a crime, with the aim of preventing relapse and rehabilitating this category of persons. The study takes into account modern theoretical approaches to psychological work with minors who have committed a crime, and uses practical experience of working with this category of persons. The results of the study can be useful for practicing psychologists, social workers and other professionals who work with juvenile delinquents. In addition, the study takes into account the specifics of working with juveniles who have committed a crime and determines effective methods and techniques that contribute to their rehabilitation and social adaptation. The results of the study can be used to improve the practice of working with minors who have committed a crime and reduce the number of recidivism among this category of persons. The study takes into account modern theoretical approaches to psy-

chological work with minors who have committed a crime, and uses practical experience of working with this category of persons. The results of the study can be useful for practicing psychologists, social workers and other professionals who work with juvenile delinquents. In addition, the study takes into account the specifics of working with juveniles who have committed a crime and determines effective methods and techniques that contribute to their rehabilitation and social adaptation. The results of the study can be used to improve the practice of working with minors who have committed a crime and reduce the number of recidivism among this category of persons. In modern society, the problem of crime among minors is becoming more and more urgent. Psychological work with minors who have committed a crime aims to identify the causes of criminal behavior, correct personality traits and develop social adaptive skills. This article discusses the main strategies and approaches to psychological work with this category of minors.

So, the results of the study indicate that psychological work with this category of persons is an important component of the process of their rehabilitation and social adaptation. Research has shown that effective methods and techniques of psychological work with juvenile offenders include individual and group approaches, work with emotional and social skills, and the use of cognitive-behavioral therapy techniques. The results of the study also showed that the success of working with juveniles who have committed a crime depends on a comprehensive approach to their rehabilitation and social adaptation, which includes not only psychological, but also social and medical assistance.

Key words: minor, relatives, legislation, responsibility, adoption, result.

Першим кроком у психологічній роботі з неповнолітніми, які вчинили злочин, є комплексне психологічне оцінювання. Це дає змогу виявити особистісні риси, які сприяли злочинній поведінці, а також визначити рівень розвитку когнітивних, емоційних і соціальних навичок. Оцінювання може включати психологічне тестування, спостереження, інтерв'ю тощо. Оцінювання психологічного стану й особистісних рис неповнолітнього, який учинив злочин, є важливим етапом у підготовці індивідуальної програми реабілітації та виховання. Для проведення такого оцінювання необхідно використовувати комплексний підхід, що включає аналіз психічного стану, поведінкові риси тощо. Початковий етап оцінювання полягає в збиранні анамнезу й вивченні документів, що стосуються злочину та попереднього життя неповнолітнього [1]. Далі проводиться психологічне тестування, яке дає змогу вивчити психологічні особливості неповнолітнього. Можуть використовуватися різні тести, зокрема тести на виявлення психопатологічних станів, рівня розвитку інтелекту. Крім того, проводиться індивідуальне психологічне обстеження, що дає можливість отримати детальнішу інформацію про психологічний стан неповнолітнього. У рамках цього обстеження можуть використовуватися методи проектування, асоціативного експе-

рименту, розмовна методика тощо. Важливо пам'ятати, що оцінювання психологічного стану неповнолітнього, який учинив злочин, має бути проведено кваліфікованими фахівцями в галузі психології, які мають відповідну освіту й досвід роботи із цією категорією осіб. Результати оцінювання мають бути використані для розроблення індивідуальної програми [4].

Розглянемо методи оцінювання психологічного стану неповнолітнього: психологічне тестування – може включати стандартні психологічні тести; клінічне інтерв'ю – проведення інтерв'ю з неповнолітнім і його сім'єю може допомогти зібрати інформацію про його психологічний стан, історію розвитку, сімейні взаємини й інші важливі аспекти, які можуть впливати на його поведінку; спостереження за поведінкою – оцінювання поведінки неповнолітнього в різних ситуаціях, таких як школа, домашнє середовище або спілкування з однолітками, може допомогти виявити поведінку та реакцію на стресові ситуації; аналіз кримінальної історії – вивчення історії злочинів, які вчинив неповнолітній, може допомогти виявити зв'язки між психологічними факторами та злочинною поведінкою; мультидисциплінарний підхід – оцінювання психологічного стану й особистісних рис неповнолітнього, який учинив злочин, може включати співпрацю між пси-

хологами, соціальними працівниками, юристами та іншими фахівцями, щоб забезпечити більш глибоке розуміння ситуації й розробити ефективні стратегії реабілітації [6].

Загалом оцінювання психологічного стану й особистісних рис неповнолітнього, який учинив злочин, вимагає комплексного підходу та врахування різних факторів, що можуть впливати на його поведінку. Результати такого оцінювання можуть допомогти в розробленні індивідуальних програм реабілітації та запобігання подальшій злочинній поведінці.

Робота з родинами неповнолітніх, які вчинили злочин, є важливим аспектом психологічної діяльності. Це передбачає виявлення проблем у сімейному середовищі, які могли сприяти злочинній поведінці, а також розвиток стратегій для покращення сімейних взаємин і створення сприятливого середовища для реабілітації неповнолітнього [6].

На нашу думку, робота з родинами, де неповнолітній учинив злочин, є важливим складником процесу реабілітації та виховання дитини. Часто в таких сім'ях є низка проблем, які можуть впливати на поведінку дитини та її життєву ситуацію загалом. Тому важливо проводити роботу з батьками або особами, які їх замінюють, і родичами неповнолітнього з метою вирішення цих проблем і підтримки процесу реабілітації. Першим кроком у роботі з родинами є з'ясування причин, які призвели до злочину, визначення ступеня відповідальності батьків і родичів у формуванні певної поведінки неповнолітнього. Для цього можуть використовуватися різні методики, такі як анкетування, спостереження за поведінкою, бесіди тощо. Далі важливо визначити необхідні напрями роботи з родиною. Це може включати такі елементи, як психологічна підтримка, консультування, навчання, соціальна підтримка тощо. Особлива увага має бути приділена формуванню в сім'ї позитивного світогляду, залученню до соціальної діяльності й розвитку відчуття власної значимості. Крім того, важливо забезпечити психологічну підтримку та виховання навичок соціальної адаптації та взаємодії з іншими людьми для всіх членів сім'ї. Це може включати тренінги соціальної компетентності, психологічні тренінги, групову терапію й інші методики. У підсумку робота з родинами, де неповнолітній учинив злочин, є важливим складником процесу реабілітації та виховання дитини. Вона має на меті вирішення проблем, які можуть впливати на поведінку дитини, і підтримання процесу реабілітації. При цьому важливо враховувати індивідуальні особливості кожної родини й неповнолітнього, а також орієнтуватися на результативність процесу реабілітації.

Процес роботи з родинами може бути складним, оскільки вимагає врахування бага-

тьох факторів і взаємодії з батьками (опікунами) та родичами. Однак, якщо використовувати науково обґрунтовані підходи й методики, такі як психологічні тренінги, консультування та навчання, можна досягти позитивних результатів. Крім того, важливо наголосити на тому, що робота з родинами має проводитися з дотриманням етичних стандартів і з урахуванням прав та інтересів кожної родини. Важливо створити атмосферу співпраці й взаєморозуміння між фахівцем і родиною. Отже, робота з родинами, де неповнолітній учинив злочин, є важливим складником процесу реабілітації та виховання дитини. Це потребує врахування індивідуальних особливостей кожної родини й неповнолітнього, а також використання науково обґрунтованих підходів і методів. Особлива увага має бути приділена формуванню в сім'ї позитивного світогляду [7].

Щоб було розуміння проблеми вчинення неповнолітнім злочину, необхідно визначити поняття «неповнолітній» і «злочин». Згідно з чинним законодавством України, неповнолітньою вважається особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку. Злочин – це дія, що передбачена кримінальним законом і є об'єктивно й суспільно небезпечна [3]. Відповідно до законодавства, неповнолітній, який учинив злочин, не несе повної кримінальної відповідальності, але може бути притягнутий до адміністративної або кримінальної відповідальності залежно від віку та важкості вчиненого злочину. Специфіка задіяння або спілкування з родинами, де неповнолітній учинив злочин, є важливим складником процесу реабілітації та ресоціалізації неповнолітнього злочинця. Організація роботи з родиною неповнолітнього злочинця передбачає проведення індивідуальних консультацій із психологом, соціальним працівником, а також залучення до роботи з родиною інших фахівців, які можуть надати необхідну допомогу. Психологічна підтримка родини є важливим складником роботи з родиною або родичами неповнолітнього злочинця. Соціальна робота з усіма родичами, які тісно пов'язані з особою, передбачає надання родині необхідної підтримки й допомоги в різних аспектах життя, таких як здоров'я, освіта, працевлаштування, житло тощо. Також можуть бути проведені тренінги й семінари для родини з метою підвищення її соціальної компетентності та здатності до самостійного розв'язання проблем.

Корекційні програми для неповнолітніх, які вчинили злочин, можуть включати індивідуальні та групові заняття з психологом. Ці програми спрямовані на розвиток навичок самоконтролю, емоційної регуляції, вирішення конфліктів і соціальної адаптації. Важливо підібрати програму, яка враховує індивідуальні особливості й потреби неповнолітнього [9].

Корекційні програми з неповнолітніми, які вчинили злочин, є важливим складником процесу реабілітації та ресоціалізації неповнолітнього злочинця. Ці програми мають на меті забезпечити неповнолітньому правопорушникові можливість відновити своє психологічне й соціальне благополуччя, а також зменшити ризик повторення злочину. Одним із основних складників корекційних програм є психологічна робота з неповнолітнім злочинцем. Фахівці з психології проводять індивідуальні консультації з метою з'ясування причин учинення злочину та виявлення особистісних проблем, які можуть бути причиною вчинення злочину. На основі отриманих даних розробляється індивідуальна програма корекційної роботи з неповнолітнім злочинцем. Окрім психологічної роботи, корекційні програми передбачають навчання навичок соціальної адаптації та самостійного життя. Наприклад, навчання навичок спілкування, розвиток навичок самоконтролю й саморегуляції, навчання навичок пошуку роботи й працевлаштування.

Також важливим складником корекційної програми є робота з родиною неповнолітнього злочинця. Фахівці із соціальної роботи проводять індивідуальні консультації з метою забезпечення підтримки й надання допомоги родині в різних аспектах життя, таких як здоров'я, освіта, працевлаштування, житло тощо. Також можуть бути проведені тренінги та семінари для родини з метою підвищення її соціальної компетентності та здатності до самостійного розв'язання проблем. У процесі корекційної роботи з неповнолітнім злочинцем можуть бути використані різні методи й підходи, такі як індивідуальні консультації, групова робота, тренінги, психотерапія тощо. Важливо, щоб корекційна програма була індивідуальною й урахувала особливості кожного неповнолітнього злочинця [7].

Детальніше розглянемо корекційні програми для визначеного кола, про яке йде мова. Один із підходів – це підхід розвитку соціальних навичок, який базується на ідеї, що навички можуть бути набуті й покращені шляхом тренування. Програма на основі цього підходу може включати тренінги із соціальних навичок, які вчать навичок ефективної комунікації, вирішення конфліктів, контролю емоцій, управління стресом та інших важливих навичок. Такі програми можуть бути ефективні, оскільки зміцнюють здатність неповнолітніх до ефективної взаємодії з іншими людьми й допомагають знизити ризик учинення злочинів у майбутньому. Ще один підхід – це підхід позитивної психології. Цей підхід базується на ідеї, що позитивне мислення й позитивні емоції можуть сприяти покращенню психічного стану людини. Програма на основі цього підходу може включати тренінги з розвитку пози-

тивного мислення, медитації та інші вправи, які сприяють зниженню рівня стресу й депресії [6]. Цей підхід може бути особливо корисним для неповнолітніх, які вчинили злочин під впливом негативних емоцій. Також важливо враховувати індивідуальні потреби й особливості кожного неповнолітнього, який учинив злочин, корекційну програму, яка відповідає його потребам. Це може включати роботу з індивідуальним психологом, який допоможе знайти й вирішити конкретні проблеми, що сприяли вчиненню злочину, а також забезпечить індивідуальну підтримку та підтримку позитивних змін у житті неповнолітнього.

Ще одним важливим підходом є підхід когнітивно-поведінкової терапії, згідно з яким неправильні переконання та спотворені думки можуть призвести до негативної поведінки. Когнітивно-поведінкова терапія включає тренінги з управління поведінкою та зміни в мисленні й переконаннях. Така програма може допомогти неповнолітньому змінити свою поведінку та уникнути повторення злочину. Нарешті, важливо враховувати роль родини й соціального середовища в реабілітації неповнолітнього, який учинив злочин. Робота з родинами може включати тренінги з батьківства та спілкування, які допоможуть батькам розуміти потреби й проблеми своїх дітей, навчання ефективних методів виховання та взаємодії з дітьми. Робота із соціальним середовищем може включати роботу з учителями й співробітниками школи, які можуть допомогти забезпечити позитивне навчальне середовище для неповнолітнього, а також сприяти його інтеграції в соціальне середовище [4].

Також доцільним буде після корекційних програм розглянути профілактику рецидиву серед віктомологічних аспектів цієї групи осіб [2].

На нашу думку, серед основних завдань психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, є профілактика рецидиву. Це передбачає розвиток стратегій для запобігання повторному злочинному поведженню, а також моніторинг прогресу неповнолітнього під час реабілітації та після її завершення.

Одним із ключових аспектів профілактики рецидиву є робота з неповнолітніми та їхніми сім'ями. Необхідно забезпечити доступ до якісної освіти й психологічної підтримки, а також розвивати навички соціальної адаптації та конфліктології. Крім того, важливо забезпечити доступ до різноманітних програм і проектів, що сприяють розвитку творчих і соціальних навичок. Ще одним важливим аспектом є робота з правоохоронними органами й судовою системою. Необхідно забезпечити ефективну роботу з особами, які вже вчинили правопорушення, і забезпечити їхню реабілітацію та соціальну адаптацію. Крім того, важ-

ливо забезпечити ефективну роботу із сім'ями неповнолітніх і їхню підтримку й допомогу.

Загалом профілактика рецидиву неповнолітнього є складним і багатогранним процесом, який потребує співпраці різних структур та організацій. Важливо організувати ефективну роботу з неповнолітніми та їхніми сім'ями, а також із правоохоронними органами й судовою системою, щоб забезпечити ефективну профілактику рецидиву та зменшити кількість правопорушень серед цієї категорії громадян.

Психологічна робота з неповнолітніми, які вчинили злочин, є важливим складником процесу відновлення й реабілітації цих осіб. Забезпечення якісної та комплексної психологічної допомоги може сприяти зниженню ризику рецидиву, а також підвищити шанси на повернення неповнолітніх до нормального життя в суспільстві. У процесі психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, важливо враховувати їхні особливості й потреби, а також надавати підтримку їхнім близьким. Для цього потрібно використовувати різноманітні методи та підходи, включаючи індивідуальну й групову терапію, психологічну консультацію, медіацію та інші форми психологічної підтримки. Необхідно також здійснювати ефективний моніторинг та оцінювання результатів психологічної роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, щоб забезпечити постійне вдосконалення програм і методів роботи. Тільки так можна досягти максимального ефекту й покращити результати процесу реабілітації.

Загалом психологічна робота з неповнолітніми, які вчинили злочин, є важливим етапом їхнього відновлення та реабілітації. Це допомагає не лише знизити ризик повторного вчинення злочину, а й дати можливість неповнолітнім повернутися до нормального життя в суспільстві та забезпечити їхнє подальше успішне функціонування в соціумі. Важливо пам'ятати, що кожен випадок є унікальним, тому необхідно застосовувати індивідуальний підхід до кожної особи, яка потребує психологічної допомоги.

Під час роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин, важливо враховувати їхні мотивації, життєвий досвід та особистісні особливості. Для успішного відновлення й реабілітації таких осіб необхідно надавати їм підтримку, пояснення та допомогу в розвитку навичок, які допоможуть їм уникнути повторення злочинних дій у майбутньому.

Отже, психологічна робота з неповнолітніми, які вчинили злочин, має на меті забез-

печити повернення цих осіб до нормального, правового життя в соціумі й підвищити їхні шанси на успішне функціонування в майбутньому. Важливо забезпечувати якісну та комплексну психологічну допомогу й постійно вдосконалювати методи та підходи до роботи з такими особами, щоб досягти максимального ефекту й покращити результати процесу реабілітації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Психологічні особливості виховання неповнолітніх, які вчинили злочин / І.І. Гуцало, І.В. Довгаль. *Педагогічний процес: теорія та практика*. 2018. Т. 2 (56). С. 16–22.
2. Зінченко Д.А. Віктимологічні особливості злочинності неповнолітніх. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2023. С. 88–90.
3. Зінченко Д.А. Психологічна складова оперативно-розшукової діяльності під час пошуку неповнолітнього. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* / МВС України, Нац. поліція України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 195–197.
4. Кириченко І. Психологічна робота з неповнолітніми, які вчинили злочин: особливості, проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2014. № 1. С. 42–45.
5. Коваленко О.В. Психологічна допомога неповнолітнім, які вчинили злочин: проблеми та перспективи. *Журнал наукових публікацій молодих вчених*. 2017. Вип. 4 (12). С. 55–58.
6. Корсак І.О. Психологічна реабілітація неповнолітніх, які вчинили злочин, у системі соціального захисту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 2. С. 123–127.
7. Макаренко С.М. Психологічні аспекти роботи з неповнолітніми, які вчинили злочин. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Київ, 2018. Вип. 1. С. 128–135.
8. Макарова О.П. Проблема булінгу в сучасному суспільстві. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* / МВС України. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 285–288.
9. Макарова О.П. Особливості допиту неповнолітніх. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 279–281.